

PAPP JÚLIA

Adatok Mária Terézia ikonográfiájához

*Blaschke János (1770–1833) könyvillusztrációinak tükrében**

A 18. század második felében a Habsburg Birodalom könyvkiadásában jelentős fellendülés következett be,¹ ezért a növekvő könyvillusztrációs igény kielégítése és a rézmetszetimport visszaszorítása érdekében szükségessé vált a hazai mesterek rendszeres képzésének megindítása. 1766-ban Jakob Matthias Schmutzer (Schmuzer) (1733–1811) udvari rézmetsző – miután Wenzel Anton von Kaunitz (1711–1794) államkancellár javaslatára 1762-től párizsi tanulmányúton vett részt – Bécsben nyilvános rajziskolát hozott létre. Az iskola Kaunitz védnöksége alatt, a királynő támogatásával hamarosan rézmetsző akadémiává alakult.² A bécsi klasszicista könyvművészet és rézmetszés 18. század végi felvirágzását a Schmutzer által vezetett intézményben folyó magas színvonalú képzés tette lehetővé, s olyan metszetalbumok kiadása jelezte, melyek a régebbi hagyományokkal rendelkező német és francia műhelyek díszkiadványaival is felvették a versenyt.³

A 18. század végén a Habsburg Birodalom könyvkiadói még gyakran jelentettek meg külföldi előképekre támaszkodó kiadványokat, az átvételeknél azonban többnyire már alkalmazkodtak a helyi igényekhez. Az újkori képzőművészetre és irodalomra óriási hatást gyakorló antik műnek, Ovidiusz Metamorfózisainak bécsi kiadói például az előképként szolgáló, drága rézmetszetekkel díszített francia kiadásnál olcsóbb kiadvány megjelentetésével azt kívánták elérni, hogy Ovidiusz írását, illetve az azt illusztráló metszeteket a csekélyebb jövedelműek is megismerhessék.⁴

A 18–19. század fordulóján az európai könyvkiadásban bekövetkezett műfaji változások⁵ egyikeként megnőtt a népszerűsége azoknak a tudományos és ismeretterjesztő munkáknak, melyek az európai országok történelmét – alkalmanként az ókortól a legújabb időig – mutatták be, s melyeket gyakran díszítettek a történelmi eseményeket ábrázoló rézmet-

* A tanulmány a bécsi *Collegium Hungaricum* és az OTKA (K 62711) támogatásával készült.

¹ Frank, Peter R. – Frimmel, Johannes: *Buchwesen in Wien 1750–1850. Kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger*. Wiesbaden, 2008.

² Krapf, Michael – Reiter, Cornelia (Hrsg.): *Das Zeitalter Maria Theresias. Meisterwerke des Barock* (Ausstellung, Österreichische Galerie Belvedere Wien im Musée national d'histoire et d'art Luxemburg, 18. Nov. 2006 – 11. Feb. 2007). Wien, 2006. 204.

³ *Die Hauptgötter der Fabel*. Wien, 1793.; *Iconologie für Dichter, Künstler und Kunstliebhaber*. Wien, 1801.

⁴ *Ovids Verwandlungen. In Kupfern vorgestellt, und mit nöthigen Erläuterungen versehen*. Wien, 1791. I. 4.; vö.: Papp Júlia: *Illusztrátorok, írók és könyvkiadók kapcsolata Bécsben és Pest-Budán a 18–19. század fordulóján – Blaschke János rézmetsző munkásságának tükrében*. Magyar Könyvszemle, 124. évf. (2008) 2. sz. 141–169.

⁵ Papp Júlia: *Adatok Blaschke János rézmetsző (1770–1833) életrajzához*. Művészettörténeti Értesítő, 56. évf. (2007) 2. sz. 350–351.

szetek. A régebbi korok építészetét, fegyverzetét, viseletét idézték fel – több-kevesebb hírséggel – a történelmi regények illusztrációi is: az úgynevezett szórakoztató irodalom⁶ műfajába tartozó, az ókorban vagy a középkorban játszódó fikciós regényeket, elbeszéléseket díszítő metszetek éppúgy, mint a valóságos történelmi eseményeket feldolgozó irodalmi alkotásokéi. A 19. század első évtizedeiben – a Joseph von Hormayr (1781 (?) – 1848) tiroli történész köréhez kapcsolódó „birodalmi patriotizmus” ideológiájával összhangban – számos illusztrált történelmi munka jelent meg, melyek a Habsburg birodalom országainak, tartományainak történelméről, népeinek kultúrájáról, híres embereinek életét mutatták be.⁷

A történelmi témájú könyvillusztrációk az ismeretterjesztés mellett a közlés formálásában is szerepet játszottak. A bécsi képzőművészeti akadémia professzora, Heinrich Füger (1751–1818), illetve Angelika Kauffmann (1741–1807) antik témájú klasszicista történelmi festményeiről készült reprodukciók 19. század eleji zsebalmanachokat díszítették,⁸ míg számos más illusztráción – például a népszerű lovagregényekén vagy az orientalizáló történeteken – már az erősödő romantika tartalmi és stílusjegyei figyelhetők meg.

Az özvegyi ruhás Mária Terézia ábrázolások

A 18–19. század fordulóján a Mária Terézia portrék egyik legnépszerűbb típusa az özvegyi ruhás ábrázolás volt. Az uralkodónő férje, Lotharingiai Ferenc 1765-ben bekövetkezett váratlan halála után élete hátralévő tizenöt évében özvegyi ruhát viselt. Az ábrázolás korabeli népszerűségét növelhette, hogy az uralkodói reprezentáció helyett azokat az erkölcsi értékeket (családszeretet, hűség) hangsúlyozta, melyek a gazdaságilag és társadalmilag egyre erősebbé váló polgárság számára vonzóak voltak.⁹ Az együttérzés, a részvét erényét emelték ki azok a lapok, melyeken az özvegyi ruhás Mária Terézia beteg vagy haldokló szegény embereket látogat meg.¹⁰ Azokon az özvegyi ruhás ábrázolásokon természetesen, melyeken az uralkodói jelvények is megjelentek, a fejedelmi reprezentáció fontos szerepet kapott.¹¹

Az özvegyi ruhás Mária Teréziát ábrázoló festmények és metszetek egy részének előképe a lotharingiai származású Joseph Ducreux (1735–1802) pasztellképe volt.¹² Ducreux 1769-ben állami megbízással érkezett Bécsbe, hogy elkészítse az akkor tizennégy éves Marie-Antoinette-nek, a francia trónörökös menyasszonyának hivatalos portréját. A festő 1769

⁶ Szendi, Zoltán (Hrsg.): *Einführung in die Trivialliteratur*. Budapest, 2006.

⁷ Szentesi Edit: *Birodalmi patriotizmus. Történelemszemlélet, történetírás, történelmi publicisztika és történelmi témák ábrázolása az Osztrák Császárságban 1828-ig*. In: Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.): *Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Budapest, 2000. 84–86.; Telesko, Werner: *Geschichtsraum Österreich. Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Wien–Köln–Weimar, 2006. 313–320.

⁸ *Österreichischer Taschenkalender für das Jahr 1802, 1805*. Wien.; *Österreichisches Taschenbuch für das Jahr 1806*. Wien.

⁹ Barta, Ilsebill: *Familienporträts der Habsburger. Dynastische Repräsentation im Zeitalter der Aufklärung* (Museen des Mobiliendepots; Sammelbd. 11), Wien–Köln–Weimar, 2001.

¹⁰ Telesko: *Geschichtsraum Österreich*, 18. kép.

¹¹ Anton Messmer (1728–1773): *Bildnis der Kaiserin Maria Theresia in Witwentracht*. Um 1770. Österreichische Galerie. (Inv. Nr.: 4435.) Baum, Elfride: *Katalog der Österreichischen Barockmuseums im Unteren Belvedere in Wien*. München–Wien, 1980. Band 1. Kat. 283. 422–423., *Das Zeitalter Maria Theresias*, 68. (Kat. 78.)

¹² Akademie der bildenden Künste, Wien. (Inv. Nr.: 207.); Trnek, Renate: *Gemäldegalerie der Akademie der bildenden Künste in Wien. Illustriertes Bestandsverzeichnis*. Wien, 1989. 66.; vö.: Koschatzky, Walter (Hrsg.): *Maria Theresia und ihre Zeit. Zur 200. Wiederkehr des Todestages*. Ausstellungskatalog. Wien, Schloß Schönbrunn. Salzburg–Wien, 1980. 197. (Kat. 33,03)

februárja és novembere között Bécsben és Pozsonyban tartózkodott, s a menyasszony mellett a királyi család tagjait és számos nemes is lefestett. 1770 márciusában tagja lett a bécsi képzőművészeti akadémiának, majd Párizsban kinevezték Marie-Antoinette első festőjévé. Ducreux-nek a császári család tagjait megörökítő arcképei nyomán nemcsak ausztriai és külföldi miniatűr-, festmény- és metszetszólamok készültek, hanem Mária Teréziát és II. Józsefet ábrázoló portréiról Louis Jacques Cathelin és Jakob Matthias Schmutzer metszetei alapján a párizsi gobelinmanufaktúrában faliszőnyegek is.¹³ Ducreux özvegyi ruhás Mária Terézia képéről sok másolat, festményvariáns is készült, közülük tartozik a bécsi, illetve a budapesti Szépművészeti Múzeum ismeretlen festőtől származó mellképe.¹⁴

Az özvegyi ruhás Mária Terézia fél- vagy egészalakos, ülő vagy álló portréját az 1770-es évektől kezdve számos festő megfestette, csupán a bécsi *Kunsthistorisches Museum*ban tíz ilyen témájú festmény található. Az özvegyi ruhás Mária Teréziát ábrázoló derékkép díszítette – amint egy 1773-ban készült festményen látható – Lipót toszkánai nagyhercegnek a firenzei Pitti palotában berendezett uralkodói rezidenciája egyik termének falát,¹⁵ s az özvegy uralkodónő családja körében bemutató miniatűrkép alapozta meg a fiatal Friedrich Heinrich Füger (1751–1818) hírnevét Bécsben.¹⁶ Az 1770-ben Bécsben, majd Kazinczy Ferenc ösztönzésére 1810 körül Magyarországon letelepedett német festő, Donát János (1744–1830) bensőséges életképén (1778) az özvegyi ruhás uralkodónő klasszicizáló vázával, puttószobrocskával ékesített ideáltájban, egy kőpadon ülve látható.¹⁷

Az özvegyi ruhát viselő uralkodónő egészalakos, nagyméretű portréja díszítette 1780. június 25-én az egyetem megnyitása alkalmából a budai királyi palota tróntermét. A Nagyszombatból 1777-ben Budára költöztetett egyetemet Mária Terézia 1780. március 25-én kiadott kiváltságlevelével szervezték újjá. A királynő uralkodásának 40. évfordulójára időzített budai ünnepséget Jakob Matthias Schmutzer reprezentatív tollrajzon örökítette meg.¹⁸

¹³ Saur *Allgemeines Künstlerlexikon*. Bd 30. München–Leipzig, 2001. 227–228.

¹⁴ Maria Theresia in Witwentracht. Kunsthistorisches Museum, Wien (a továbbiakban: KHM) (Innsbruck, Hofburg) (Inv. Nr.: GG 8032); Ismeretlen osztrák mester: Mária Terézia özvegyi ruhában. 18. század. Szépművészeti Múzeum, Budapest (Ltsz.: 53.466.); vö.: Ember, Ildikó – Takács, Imre (ed.): *Museum of Fine Arts Budapest. Old Masters' Gallery. Summary Catalogue Volume 3*. Budapest, 2003. 18.

¹⁵ Wherlin, Wenzel: Die Familie Erzherzog Leopolds, Großherzog von Toskana. 1773. KHM (Schloß Ambras) (Inv. Nr. GG 8785.); vö.: Barta: *Familienporträts der Habsburger*, Abb. 23.

¹⁶ Maria Theresia im Kreise ihrer Kinder. 1776. Österreichische Galerie, Wien, (Inv. Nr.: 2.296.); vö.: *Maria Theresia und ihre Zeit*, 272.; *Kunst des 19. Jahrhunderts. Bestandskatalog der Österreichischen Galerie des 19. Jahrhunderts. Band 2. F–K*. Bearbeitet von Elisabeth Hülbauer. Wien, 1993. 46.; Barta: *Familienporträts der Habsburger*, Abb. 93.

¹⁷ Maria Theresia. Wien Museum (Inv. Nr. 94.161); Bakó Zsuzsanna: *Egy magyarrá lett német festő. Donát János élete és munkássága 1744–1830*. In: Basics Beatrix (szerk.): *Tanulmányok Rózsa György tiszteletére*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2005. 136.

¹⁸ *Solemnis Inauguratio Regia Universitatis Budensis die 25. Junii, Anno 1780, a Coronatione vero Mariae Theresiae Augustae et Reginae Hungariae Apostolicae Quadragesimo*. A második világháború során az Egyetemi Könyvtárban elpusztult tollrajz reprodukciója több könyvben megtalálható, pl.: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben*. Magyarország I. kötete. Budapest, 1888. XIII., 237.; Czobor Béla – Szalay Imre: *Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon*. Budapest, 1901. II. kötet, LXX. tábla; Voit Pál: *A budai Várpalota interiorjei*. In: Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve. Szerk.: Gerevich László. (XVI) 1955. 221–242. 6. kép.; Cennerné Wilhelmb Gizella: *Magyarország történetének képeskönyve. 896–1849*. Budapest, 1962. 214. stb.

1. kép

Jakob Matthias Schmutzer: A budai egyetem ünnepélyes megnyitása 1780-ban.
Tollrajz.

(1. kép) A korabeli leírások szerint az ünnepélyen a betegeskedő Mária Teréziát Pálffy Károly királyi biztos képviselte.¹⁹

A budai királyi palota – a pozsonyihoz hasonlóan – az 1770-es években Albert herceg és Mária Terézia lánya, Mária Krisztina lakhelyeként szolgált. A pár 1766-ban költözött a pozsonyi királyi palotába, melyet Bécsből hozott fegyver-, kép- és metszetgyűjteménnyel rendeztek be, de díszesebb bútorokat, festményeket, kárpitokat helyeztek el a budai királyi palotában is. Miután Albert herceget Németalföld helytartójává nevezték ki, mind a pozsonyi, mind a budai palota új funkciót kapott. A pozsonyi vár a katolikus szeminárium tulajdonába került, a budai palotát pedig egyetemi célokra adták át. 1777-ben a budai várban ingóság-eltárolást végeztek fel, és a fényűző berendezés nagy részét elszállították. A palota egykori berendezését a kutatás az 1777-ben és egy 1840 körül felvett inventárium alapján rekonstruálta.²⁰ Az 1777-es leltár szerint a falburkolatba illesztett 58 festményt az egyetemnek adták át megőrzésre, a falakat díszítő, a császári család tagjait ábrázoló tizenhat arcképet – éppúgy, mint a legtöbb bútort, berendezési tárgyat – Bécsbe szállították.

A palota nyugati homlokzatának közepén helyezkedett el a hét ablaknyílásos, két szintet elfoglaló erkélyes díszterem vagy trónterem, melynek az ablakokkal szemközti középfalát három, a császári ház tagjait ábrázoló életnagyságú portré díszítette. Schmutzer 1780-as rajza az északi oldalról ábrázolja a termet. A képen jól látszik, hogy a két fülkébe állított urnaalakú kályha között, lépcsős emelvényen elhelyezett üres trónus mögött az uralkodónő életnagyságnál nagyobb festményét állították fel.²¹ A terem kitüntetett helyén található festmény mellett őrt álló két katona hangsúlyozott jelenléte arra utal, hogy a kép az ünnep-

¹⁹ Zoltán József: *A barokk Pest-Buda élete*. Budapest, 1963. 77–89.

²⁰ Voit: *A budai Várpalota interieurjei*, 221–242.

²¹ Voit: *A budai Várpalota interieurjei*, 231.

ségen részt nem vevő Mária Teréziát helyettesítette – vagyis a szó eredeti értelmében reprezentálta. Ugyanezt erősíti a korabeli tudósító leírása is: a képtől jobbra egy asztalt és egy széket helyeztek el, melynél a királyi megbízott (*Kommissarius*) ült, „azért, hogy őméltósága mind a legkegyelmesebb asszony legfenségesebb képét, mind az összes jelenlévőt kényelmesen és jól szeme előtt tarthassa.”²²

Az egyetem az ünnepélyes megnyitás után csak 1783-ig maradt a palotában. 1791-ben elrendelték, hogy ürítsék ki az épületet, és rendezzék be a nádori udvartartásnak. Bár fennmaradt egy színezett rajz, melyet Pollencig József egy 1795-ben rendezett nádori fogadóestról készített, mivel ez a déli oldalról ábrázolja a dísztermet – az a rész tehát nem látszik, ahol a Schmutzer képen a Mária Terézia portré volt –, nem tudjuk, hogy 1795-ben még a teremben volt-e a nagy festmény.²³ Az 1840-es években felvett inventárium szerint a díszteremben már nem volt bútorzat, csak a Pollencig rajzán látható hét üvegcsillár.

2. kép

Ismeretlen mester: Mária Terézia özvegyi ruhában.
Olajfestmény. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok.
Kardos Judit felvétele.

²² „...damit Hochdesselbe sowohl das allerhöchste Bildniß der allergnädigsten Frau als auch alle Anwesende sehr bequem und wohl vor Augen haben konnte.” *Pressburger Zeitung*, 1780. július 8. o. n.

²³ Voit: *A budai Várpalota interieurjei*, 231.

Az 1780-ban a budai vár tróntermében található festmény nagyon nagy valószínűséggel megegyezik azzal a nagyméretű (305×189 cm), vászonra festett olajképpel, melyet a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka őriz. (2. kép) A feltételezést megerősíti a festmény provenienciája is: a műtárgykarton szerint 18. századi ismeretlen festőtől származó alkotás az 1777-ben a budai várba költöztetett egyetem jogutódja, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem ajándékeként került 1950-ben a múzeumba.²⁴ A festmény Anton von Maron (1733–1808) képeinek ikonográfiai típusát követi. Maron az özvegyi ruhás uralkodónőt állva, illetve ülve is megfestette. Közös a képeken, hogy a teret a barokk hagyományokra visszavezethető függőymotívum díszíti, s hogy Mária Terézia mellett mindkét képen egy asztalkán elhelyezve birodalma országainak koronázási ékszerei láthatók. Az uralkodónőt ülve ábrázoló festményt egykor a császári gyűjteményben, a bécsi Belvedereben őrizték, ma a *Kunsthistorisches Museum*ban található.²⁵ Ennek nyomán készült – mint látni fogjuk – az a pompás rézmetszet, mely Franz Haasnak az 1820-as években megjelent, a Belvedere legértékesebb festményeit bemutató négy kötetes albumában található. A másik Maron festmény, melyet Versailles-ban őriznek, állva ábrázolja az özvegyi ruhás uralkodónőt.²⁶ A Nemzeti Múzeum festményén a koronázási ékszereket tartó asztal fölé egy szobafülkében Lotharingiai Ferenc mellszobra látható.

Mivel Mária Teréziát szinte mindegyik képen ugyanabban a háromnegyed fordulatú portrébeállításban, ugyanolyan ruhában ábrázolják, mint Ducreux 1769-es pasztelljén, elképzelhető, hogy a francia művész arcképe nemcsak a rézmetszőknek, hanem számos festőnek is előképül szolgált.²⁷ Ezt a feltevést támasztja alá, hogy Mária Terézia férje halála után már nagyon ritkán ült modellt: a kivételezett kevesek egyike – mint láttuk – a Rómában élő Anton von Maron volt, aki 1772-es bécsi tartózkodása alatt természet után készített portrévázlatot,²⁸ majd nagyméretű festményeket az özvegyi ruhás uralkodónőről.

Hangsúlyozni kell természetesen, hogy a háromnegyed fordulatú portrébeállítás nem Ducreux invenciója volt, hanem korábbi – a 18. század első feléből származó – előképekre vezethető vissza.²⁹ Számos Mária Terézia ábrázoláson találkozunk vele már 1765 előtt is, közéjük tartozik a budapesti Szépművészeti Múzeumban őrzött, Meytens festménye nyomán 1760 körül készült portré.³⁰ Meghökkenítő hasonlóságot találunk – s nemcsak a háromnegyedes portrébeállítást illetően – a budapesti múzeum korábban William Hogarth, újabban Thomas Hudson (1701–1779) angol festő munkájaként számon tartott, az 1740-es években készített női képmása,³¹ illetve Berczik Antalnak a 19. század második felében ke-

²⁴ Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok. Ltsz.: 2075. Szerzés rovatban: Ajándék. 53/1950. Származás rovatban: Eötvös Lóránd Tudományegyetem.

²⁵ Anton Maron: Kaiserin Maria Theresia (1717–1780) mit der Statue des Friedens, 1773. KHM, Gemäldegalerie, Saal VII. (Inv.Nr.: GG 6201.); vö.: Koschatzky: *Maria Theresia und ihre Zeit*, 197. (Kat. 33.02)

²⁶ *Musée National du Château de Versailles et du Trianon*.

²⁷ Ucnikova, Danuta: *Portréty Márie Terezie a jej rodiny. Porträts von Maria Theresia und ihrer Familie*. Bratislava, 1991. Kat. 41, Kat. 42, Kat. 47.

²⁸ von Maron, Anton: Kaiserin Maria Theresia (1717–1780) mit der Statue des Friedens, 1772. KHM, Schloss Ambras, Innsbruck. (Inv.Nr.: GG 6948).

²⁹ Baum: *Katalog der Österreichischen Barockmuseums*, Bd 1. 422.

³⁰ *Museum of Fine Arts Budapest. Old Masters' Gallery*, 97. (Ltsz.: 54.1776); Mraz, Gerda Dr. – Schlag, Gerald Dr. (Hrsg.): *Maria Theresia als Königin von Ungarn*. Schloß Halbturn, 15. Mai – 26. Oktober 1980. Ausstellungskatalog. 199. Kat. 242. (Abb. 13)

³¹ Szépművészeti Múzeum, Budapest. (Ltsz.: 3963.); vö.: *Museum of Fine Arts Budapest. Old Masters' Gallery*, 144.; Vécsey Axel: *Brit gyűjtemény a Szépművészeti Múzeumban*. Artmagazin, 6.

letkezett, az özvegyi ruhás Mária Teréziát ábrázoló pasztellképe között (Magántulajdon). Berczik festményének mellképrésze Ducreux képe vagy annak egy másolata nyomán készülhetett, a francia festő pasztelljén nem szereplő kezeket azonban a 19. századi magyar festő éppen olyan tartásban festette meg, mint Hudson a múzeum női képmásán. A hasonlóság okát minden bizonnyal a népszerű 18. századi portré-ábrázolási konvenció széleskörű európai elterjedtségében kereshetjük.

Az özvegyi ruhás Mária Terézia festmények 18–19. századi ismertségét azok a különböző méretű és stílusú metszetvariációk biztosították, melyek közül múzeumi gyűjtemények – például az *Österreichische Nationalbibliothek Bildarchiv*ja, a *Wien Museum (Historisches Museum der Stadt Wien)* vagy a budapesti Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka – számtalan típust őriznek. A későbbi metszetábrázolásokra legnagyobb hatást Jakob Matthias Schmutzernak Ducreux festménye nyomán készített reprezentatív metszetportréja gyakorolt, melyet a bécsi Artaria műkereskedés éveken keresztül árult.³²

3. kép

Rajzgyűjtemény címlapja.

1778. Akvarell, rézmetszet. Magyar Országos Levéltár
(Ltsz.: T 15, NO. 36. 1/1.)

év. (2008) 4. sz. 84., 87–88.

³² Friesen, James: *Kupferstecher der Wiener Akademie im späteren achtzehnten Jahrhundert*. Mitteilungen der Gesellschaft für vergleichende Kunstforschung in Wien, Jg. 32. September 1980. Nummer 3/4. 3. Abb. 1.; Zmölnig, Brigitte: *Jakob Matthias Schmutzer (1733–1811) – Die Landschaftszeichnungen aus dem Kupferstichkabinett der Akademie der bildenden Künste in Wien*. Diplomarbeit, Universität Wien. Wien, 2008. 54.

Ducreux pasztellképe, illetve a róla készített sokszorosított grafikai lapok hatástörténetéhez, földrajzilag is széles körben megfigyelhető popularizálódásához fontos adatokat szolgáltat két 18. századi kéziratos lap. Mária Terézia 1778-ban Bécsbe hívatta a piarista vezetéssel működő erdélyi kolozsvári egyetem rektorát, hogy személyesen tájékozódjon az oktatási intézmény munkájáról. Az egyetem vezetése a diákok építészeti rajzaiból díszes gyűjteményt állított össze, melynek címlapjára egy kézzel rajzolt copf keretbe az özvegyi ruhás Mária Teréziát ábrázoló rézmetszetet ragasztottak. Az ovális medaillonba applikált metszetet a rajz készítője az ábrázolt alakjának sziluettje mentén körbevágta (5,7×4,4 cm), s a medaillon üresen maradt részét szürke akvarellfestéssel töltötte ki.³³ (3. kép)

4. kép

[Stephani Spaits]: *Tabula districtus studiorum et scholarum nationalium per Regnum Hungariae...* Buda, 1783. Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár. Ltsz.: TK 1662.

Ugyanezzel a módszerrel találkozunk azon az 1783-as reprezentatív, nagyméretű kéziratos térképen, mely az 1777-es *Ratio Educationis* által létrehozott magyarországi iskola-rendszert mutatja be. Spaits István, a budai egyetem tanára a Mária Terézia emlékének ajánlott, vedutákkal, egyetemi pecsétek rajzaival díszített térkép felső részére copf ornamentális keretet rajzolt, melybe az erdélyi lapon található rézmetszethez hasonló nagyságú, ugyanolyan állású, az özvegyi ruhás Mária Teréziát ábrázoló arckép sziluettjét (4,3×3,7 cm) ragasztotta be.³⁴ (4. kép)

Ducreux festménye vagy arról készült másolat szolgált előképül azoknak az özvegyi ruhás Mária Teréziát ábrázoló könyvillusztrációknak is, melyeket a 19. század első évtizedeiben a pozsonyi születésű, a bécsi akadémián tanult s a császárvárosban letelepedett Blaschke János³⁵ készített. Az első, általam ismert metszet Joseph Baptist Schütz 1805-ben

³³ Magyar Országos Levéltár (Ltsz.: T 15, NO. 36. 1/1.); N. Dávid Ildikó: *A kolozsvári egyetem építészeti oktatása a XVIII. század végén*. In: Zádor Anna – Szabolcsi Hedvig (szerk.): *Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok*. Budapest, 1978. 305.

³⁴ [Spaits, Stephani]: *Tabula districtus studiorum et scholarum nationalium per Regnum Hungariae...* Buda, 1783. Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár. (Ltsz.: TK 1662); vö.: *Maria Teresia als Königin von Ungarn*, 173. (Kat. 84.); Fehér Katalin: *II. József közép- és felsőoktatáspolitikája a korabeli sajtó tükrében*. Magyar Könyvszemle, 114. évf. (1998) 4. sz. 352.

³⁵ Papp: *Adatok Blaschke János rézmetsző (1770–1833) életrajzához*, 349–358.

kiadott történeti ismeretterjesztő munkája utolsó, nyolcadik kötetében található.³⁶ A sorozatot Anton Doll kiadó 1807-ben, illetve 1811-ben – ugyanazokkal az illusztrációkkal – újra megjelentette. Az egységes címlapsorozat híres személyiségek arcképét tartalmazta, az álló ovális keretben elhelyezett portrék alatt az ábrázoltak foglalkozásához, élettörténetéhez kapcsolódó attribútumok láthatók – Mária Teréziánál koronák, koronázási jelvények.

A kiadvány Mária Teréziát ábrázoló portréjának népszerűségére utal, hogy ennek pontos mása szerepelt – „Karats metsz.” jelzéssel – egy 1812-ben Pesten megjelent életrajzfordítás második kötetének illusztrációjaként: a neves rézmetsző, Karacs Ferenc munkájához Blaschke metszete szolgált előképként.³⁷

Blaschkének az özvegyi ruhás Mária Teréziát ábrázoló metszetét abban a sorozatban is megtaláljuk, melyet a bécsi Anton Doll³⁸ 1806–1807-ben egy francia könyv nyomán jelentetett meg. Pierre Blanchard 1803-ban a fiatalok épülésére adta közre híres emberek életrajzát és portréját tartalmazó, illusztrált életrajzgyűjteményét, mely – több más korabeli munkához hasonlóan – címében is hordozta a műfaj legismertebb ókori példájának, a Párhuzamos életrajzok szerzőjének, Plutarchosnak a nevét.³⁹

Pierre Blanchard sorozata a reneszánsz fametszetű éremportrékhoz hasonló, medailonba foglalt arcképeket tartalmazott – kötetenként 8–10 lapot. Doll előképként Blanchard könyvének számos illusztrációját átvette, azoknak a portréit azonban, akiknek életrajzával kiegészítette az eredeti sorozatot – ezek elsősorban osztrák és német írók, költők, zeneszerzők, politikusok és uralkodók voltak –, külön el kellett készíttetnie.⁴⁰ Doll az első és a harmadik kötetbe Blaschkével négy-négy portrét tartalmazó címlapképet is metszetett. Mária Terézia özvegyi ruhás portréja ezek egyikén, a harmadik kötet elején, Erzsébet angol királynő, Anna francia királyné és II. Katalin orosz cárnő portréja mellett található.⁴¹

Blaschke özvegyi ruhás Mária Terézia portréja szerepelt – igazodva a 76 arcképet tartalmazó sorozat egységes grafikai képéhez – Joseph Hormayr 1807–1814 között kiadott *Oesterreichischer Plutarch*ában is.⁴² (5. kép) Talán csak véletlen egybeesés, hogy Anton

³⁶ Schütz, Joseph Baptist: *Allgemeine Weltgeschichte für denkende und gebildete Leser. Nach Eichhorns, Gallettis und Remers Werken bearb.* Wien, 1805. Achter Band.

³⁷ *Biographiák vagy a' régi és újabb időbéli nevezetes embereknek életeknek 's viselt dolgaiknak leírásai.* Schiller után fordította Tanárki Mihály. Második Darab. Pesten, 1812. Trattner Mátyás, Ts. kir. priv. Könyvnyomtatónak betűivel és költségével. Vö.: Nagydíosi Gézáné: *Karacs Ferenc rézmetsző-munkássága halálának 120. évfordulójára.* In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958. Budapest, 1959. 326., 336.

³⁸ Seemann, Otmar: *Bibliographia Dolliana. Nach den verschiedenen Doll-Verlagen getrennt.* 1998. Kézirat.

³⁹ *Le Plutarque de la jeunesse ou abrégé des vies des plus grands hommes de toutes les nations. Depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours ; au nombre de plus de 200, et ornées de leurs portraits...* Rédigé par Pierre Blanchard, 4 tomes. – Paris, an XI-1803.

⁴⁰ *Neuer Plutarch, oder kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer aller Nationen von den ältesten bis auf unsere Zeiten.* Herausgegeben von Peter Blanchard. Aus dem Französischen frey übersetzt, und mit neuen Biographien vermehrt. Erster Band – Zweiter Band. Wien, 1806. Dritter Band – Vierter Band. Wien, 1807. A birodalmi patriotizmus szemléletének megfelelően helyet kaptak a kiadványban a nem osztrák területek nevezetes személyei, például Attila, Szent István, Zrínyi Miklós vagy a cseh Žiska is.

⁴¹ *Neuer Plutarch, oder kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer aller Nationen von den ältesten bis auf unsere Zeiten,* Dritter Band. Wien, 1807. Frontispiz.

⁴² von Hormayr, Joseph Freyherrn: *Oesterreichischer Plutarch, oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler der oester-*

Doll 1807-ben kezdte kiadni Hormayrnek a Habsburg Birodalom nevezetes történeti személyiségeit bemutató kiadványát, de az sem zárható ki, hogy a tiroli történész számára inspirációt jelentett a Dollnál megjelenő Blanchard-féle életrajzgyűjtemény. Az mindenesetre bizonyos, hogy a mindkét könyvben szereplő arcképek között több olyat találunk – közük tartozik Mária Terézia portréja is –, melyek azonos előképet követnek. Néhány esetben ugyanakkor Doll egy időben megjelenő két kiadványának illusztrációi eltérő előképek nyomán készültek.

5. kép

Blaschke János: Mária Terézia. Címlapkép.

Rézmetszet. In: Oesterreichischer Plutarch... von Joseph Freyherrn von Hormayr. Elfte Bändchen. Wien, 1807.

Blanchard – s a munkáját kibővítő Doll – kiadványának népszerűségét jelzi, hogy a Friedrich Kraft által javított és bővített életrajzgyűjteményt a pesti Konrad Adolf Hartleben 1815-ben hat kötetben újra kiadta.⁴³ Hartleben a Doll-féle kiadás kétszáz arcképe mellé Caspar Weinrauch (1765–1846) bécsi rézmetszővel száz új medaillon portrét, Blaschkével pedig két-két arcképet tartalmazó, díszes kerettel ellátott hat címlapképet készíttetett. Má-

reichischen Kaiserstaates. Wien. 1807–1814. I–XX. Band. Mária Terézia portréja: Elfte Bändchen. Wien, 1807. Címlapkép.

⁴³ *Neuer Plutarch, oder kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer und Frauen aller Nationen von den ältesten bis auf unsere Zeiten. Nach dem Französischen des Peter Blanchard neu herausgegeben, vermehrt und fortgesetzt von Friedrich Kraft. I–VI. Band. Pesth, 1815.*

ria Terézia özvegyi ruhás portréja a Doll-féle kiadáshoz hasonlóan kiemelt helyen, a negyedik kötet elején – II. Katalinnal egy lapon – szerepel.⁴⁴ (6. kép) A rézmetszet ornamentális díszje – a dicsfényel körülvelt nyolcgújú csillag – az *Oesterreichischer Plutarch* Blaschke által készített lapjaival rokonítható. (5. kép)

6. kép

Blaschke János: *Mária Terézia. Címlapkép.*

Rézmetszet. In: *Neuer Plutarch, oder kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer und Frauen...* von Friedrich Kraft. IV. Band. Pesth 1815.

Blaschke özvegyi ruhás Mária Terézia portréjának közlését 1823-ben Igaz Sámuel is tervbe vette Hébe című irodalmi almanachja illusztrációjaként. Igaz, Kazinczy Ferenchez írott levelében közli, hogy megkapta a széphalmi költő Mária Terézia életrajzát. A kiadók egy része ebben az időben már nemcsak arra törekedett, hogy kiadványa illusztrációi tartalmilag kapcsolódjanak a közölt szöveghez, hanem arra is, hogy hangulatában, szemléletében is megfeleljenek annak: „...bátran adhatjuk Theresiának özvegyi képét, a’ szép tisztos Mátrona nem ütközik egybe a’ róla itten mondottakkal. Blaschke fogja metszteni. Vignettnek Világosvár jó. Rajzolatja igen szép. Ezt is Blaschkénak adtam.”⁴⁵

⁴⁴ *Neuer Plutarch, oder kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer und Frauen aller Nationen von den ältesten bis auf unsere Zeiten.* Vierter Band. 1815.

⁴⁵ Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése.* 18. kötet, Budapest, 1908. 4221. számú levél, Igaz Sámuel Kazinczynak. Bécs, 1823. július 18. 377.; portréábrázolás és életrajz kapcsolatához vö.: Wendorf, Richard: „*Ut Pictura Biographia: Biography and Portrait Painting as Sister Arts*”. In: Wendorf,

A metszetet, mely az 1824. évi *Hébé*ben jelent meg, Igaz terveitől eltérően végül nem Blaschke, hanem Berkovetz József készítette, éppúgy, mint a Világosvárat ábrázoló vignettát. S nemcsak a metsző személye változott meg, hanem az ábrázolás ikonográfiai típusa is: Berkovetz metszete nem özvegyi ruhában ábrázolta az uralkodónőt, hanem egy fiatalkori arcképe (Martin van Meytens, 1748) nyomán magyar királynóként, baloldalán a magyar koronával.⁴⁶ A változás okát feltehetően nem a megrendelő és a bécsi rézmetsző közötti viszony megromlásában kell keresnünk, mert Blaschke az 1825. évi almanach számára már újra készített két illusztrációt, s három munkával szerepelt a következő évi *Hébé*ben is.

7. kép

Joseph Kovatsch (Anton von Maron festménye után): Mária Terézia özvegyi ruhában. Rézmetszet. In: Carl Haas: Kaiserliche – königliche Bilder-Gallerie im Belvedere zu Wien. Vierter Band. Wien und Prag, 1828. [36. kép]

Anton von Maronnak az özvegyi ruhás Mária Teréziát ábrázoló említett – egykor a Belvederében, ma a *Kunsthistorisches Museum*ban őrzött – festményéről készült rézmetszet szerepelt abban a reprezentatív, a 17–18. századi reprodukciós metszetalbumok ha-

Richard (Ed.): *Articulate Images*. Minneapolis, 1983. 98–124.; Richard Wendorf: *The Elements of Life: Biography and Portrait-Painting in Stuart and Georgian London*. Oxford, 1990.

⁴⁶ *Hébe Zsebkönyv MDCCCXXIV*. Kiadta Igaz Sámuel... Bécsben.

gyománját követő négykötetes kiadványban, melyben Carl Haas könyvkiadó a bécsi Belvedere Galéria legszebb festményeinek másolatait mutatta be.⁴⁷ (7. kép) Bár az albumban Blaschke több mint tíz lapját is megtaláljuk, a Maron festményt a szintén magyar származású Joseph Kovatsch metszette rézbe. Az özvegyi ruhás uralkodónő portréival előszeretettel illusztrálták a 19. század végi nagy történelmi összefoglaló munkákat is.⁴⁸

A Vitam et sanguinem jelenet

Blaschke János a Mária Terézia arcképeken kívül egy, az uralkodónő életéhez kapcsolódó történelmi jelenet rézbe metszésére is megbízást kapott. A kor népszerű történetírójának, Ludwig Albrecht Gebhardinak Magyarország históriáját bemutató 1802-es köteteit három címlapkép díszítette – a harmadik kötetét a nevezetes jelenet,⁴⁹ melynek során a hagyomány szerint 1741. szeptember 11-én a pozsonyi országgyűlésen a magyar nemesség „*Vitam et sanguinem pro rege nostro!*” felkiáltással biztosította a fiatal uralkodónőt támogatásáról a poroszokkal vívott örökösödési háborúban. (8. kép) Ugyanez a kompozíció található – csak magyar felirattal – Székér Joachim 1808-ban magyar nyelven megjelent Magyarország történetében is.⁵⁰ Bár ez utóbbi metszet jelzetlen, a kompozíció azonossága miatt bizonyos, hogy vagy ezt a lapot is Blaschke metszette, vagy egy másik rézmetsző az 1802-es illusztráció alapján. Ezekkel a rézmetszetekkel kiegészíthetjük a *Vitam et sanguinem* jelenet ikonográfiáját.⁵¹ Blaschke metszetén – számos más korábbi és későbbi illusztrációhoz hasonlóan – egy jelenetbe helyezi a magyarok lelkes felajánlását és a trónörökös bemutatását, habár a két jelenet a történelmi források szerint valójában különböző időben zajlott le.⁵²

A téma („*die große Theresia auf dem Landtage zu Preßburg*”) – az uralkodói család tagjainak történelmi nevezetességű cselekedetei között – szerepelt abban a listában is, melyet az *Oesterreichischer Plutarch* adatai alapján Hormayr állított össze János főherceg számára a thernbergi kastély díszítésére szánt festménysorozathoz. A sokszorosított grafikai lapok ízlésformáló, ismeretterjesztő és propaganda funkcióját felismerve Hormayr hangsúlyozta, hogy a szélesebb közönség hazafias érzelmeinek elmélyítése érdekében fontos lenne a festményeket metszetmásolatokban is terjeszteni.⁵³

⁴⁷ Haas, Carl: *Kaiserliche – königliche Bilder-Gallerie im Belvedere zu Wien*. Nach den Zeichnungen des k. k. Hofmahlers Sigm. V. Perger, in Kupfer gestochen von verschiedenen Künstlern. Vierter Band. [36] Wien–Prag, 1828.

⁴⁸ *Az Osztrák–magyar Monarchia írásban és képben*. Bevezető kötet. Budapest, 1886. 513.; Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. VIII. kötet. Budapest, 1898. 368–369.

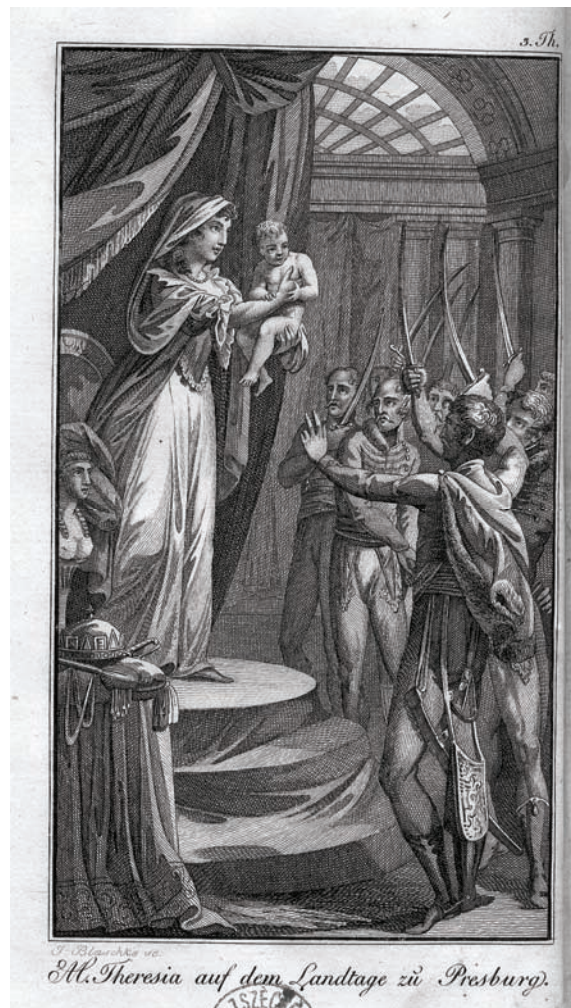
⁴⁹ *M. Theresia auf dem Landtage zu Presburg*. In: Gebhardi, Ludwig Albrecht: *Geschichte des Reichs Hungarn*. Dritter Theil. Pesth, 1802.

⁵⁰ *Életünket és Vérünket*. Jelzetlen. In: Székér J. Aloysius: *Magyarok' Eredete, a' régi, és mostani magyaroknak nevezetesebb tselekedeteivel együtt*. Második könyv. Pesten, 1808.

⁵¹ *Maria Theresia und ihre Zeit*, 463–465.; Telesko: *Geschichtsraum Österreich*, 79–105., 352.

⁵² *Barta: Familienporträts der Habsburger*, Abb. 51.

⁵³ „*Welche Aufforderung an unsere besten vaterländischen Kupferstecher, eine Gallerie solcher Tableaus zu liefern, die nach und nach gewiß in keinem bedeutenderen Hause fehlen würden, wo vaterländische Gesinnungen einheimisch sind.*” Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst. Freytag den 11. Montag den 14. und Mittwoch den 16. October 1811. (Nr. 122. 123. und 124.) 523.; vö.: Frodl-Schneemann, Marianne: *Johann Peter Krafft 1780–1856*. Wien–München, 1984. 67., 181. (205. jegyzet).

8. kép

Blaschke János: *M. Theresia auf dem Landtage zu Presburg*. Címlapkép.
Rézmetszet. In: Ludewig Albrecht Gebhardi: *Geschichte des Reichs Hungarn*.
Dritter Theil. Pesth, 1802.

Az ikonográfiai típus magyarországi népszerűségét jelzi, hogy ez lett volna a harmadik darabja annak a sorozatnak, melyet az 1820-as évek elején a magyar nemesség a pesti Nemzeti Múzeum számára Peter Krafft-tal kívánt megfestetni („*Maria Theresia mit dem Säugling Erzherzog Joseph auf dem Landtag zu Preßburg, 1741.*”) A festmények közül végül csak a Zrínyi Miklós szigetvári kirohanását, illetve I. Ferenc magyar királlyá koronázását (1792, Pozsony) ábrázoló kompozíció készült el.⁵⁴

⁵⁴ Frodl-Schneemann: *Johann Peter Krafft*, 67.